

DIJALEKTNE PROMJENE U GOVORU BETINE NA PRIMJERU TERMINOLOGIJE MASLINARSTVA

IVANA ŠKEVIN RAJKO

Sveučilište u Zadru
Odjel za talijanistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR – 23000 Zadar
iskevin@unizd.hr

UDK: 821.163.42'282(497.5
Betina):582.946(083.7)
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 3. 5. 2021.
Prihvaćen za tisak: 20. 9. 2021.

Cilj je ovoga rada utvrditi promjene kvantitativne varijabilnosti na leksičkoj razini u govoru Betine na primjeru četrdeset osam odabranih termina iz područja maslinarstva. Polazeći od pretpostavke da mlađi govornici koriste manje dijalektalnih varijanti od njihovih starijih sumještana, u radu razmatramo tri razloga dijalektalnih promjena: jezična akomodacija, društvene i ekonomske promjene i rod kao čimbenik promjena. Istraživanje je provedeno putem strukturiranog upitnika među dvjema generacijama govornika. Leksički je korpus prikupljen od šest ispitanika i ispitanica starije generacije govornika, a zatim je među devet mlađih ispitanika i ispitanica provjereno poznavanje značenja i upotreba termina. Analiza rezultata pokazala je da 63 % govornika poznaje značenje, a njih 43 % koristi se terminima iz područja maslinarstva što upućuje na smanjenje kvantitativne varijabilnosti i na dijalektalne promjene na leksičkoj razini u govoru Betine.

KLJUČNE RIJEČI:

Betina, dijalektalne promjene, društvene promjene, ekonomske promjene, jezična akomodacija, maslinarstvo, rod

1. Uvod

Pod utjecajem ekonomskih, društvenih, demografskih i kulturnih promjena repertori većine hrvatskih otočnih i priobalnih govora suočavaju se s jezičnim promjenama. Kontakt s drugim (regionalno dominantnijim) varijetetima ili jezicima (poput standardnoga hrvatskog jezika) jedan je od glavnih razloga jezične promjene. Psihološki (jezični stavovi i/ili jezična akomodacija) i društveni (promjene u načinu življenja i privređivanja, obrazovanje, migracije i dr.) vanjski su čimbenici jezičnih promjena, naročito u lokalnim varijetetima manjih mjesta poput Betine čiji se broj stanovnika neprestano smanjuje. Prema Popisu stanovništva iz 2001. godine, Betina je imala 774 stanovnika (URL 1). Taj se broj, deset godina kasnije, smanjio na 697 stanovnika (URL 2). Betinski je govor često bio predmetom istraživanja, posebno iz perspektive romanskih jezika. Ta su istraživanja ukazala na značajnu prisutnost romanskih, posebno mletačkih utjecaja u govoru Betine (Filipi 1997; Škevin 2010), dok je varijacijski pristup korpusu (Škevin 2012; 2013; 2016a; 2016b) pokazao da se jezična promjena u južnočakavskome ikavskom govoru Betine očituje u gubitku leksičkih varijanti romanskog podrijetla. Radi se o gubitku kvantitativne varijabilnosti u smislu zamjene specifičnih leksičkih varijanti poput *dontrine* ('vjeronauk') ili *gučice* ('potkošulja') standardnim *vjeronauk* i *potkošulja* ili regionalno poznatijim i manje obilježenim varijantama poput *kanotjere* (Škevin 2016b). Iako se ustalilo u nekim primjerima betinskoga govora (npr. *hažol*, *humar*, *hacol*, *huštan*, *hundac*), gubi se i za Betinu karakteristično konsekventno čuvanje glasa *h* (Lisac 2009: 145). Osim romanskim elementima, betinski govor, kao i govori drugih otočnih naselja istočnog Jadrana, obiluje i čakavskim elementima, koji su većinom slaven-skog podrijetla.

Betinjani su oduvijek bili poznati uzgajivači povrća, vinogradari, maslinari i *kalafati*. Podaci iz 1971. godine pokazuju da se 38 % Betinjana bavilo primarnim djelatnostima (poljoprivredom i ribarstvom) te da se 30 % Betinjana bavilo sekundarnim djelatnostima (Čuka i Lončar 2010: 21). Betina je 1971. godine zabilježila veći udio zaposlenih u sekundarnim djelatnostima zbog drvene brodogradnje u kojoj je bila angažirana većina zaposlenih sekundarnog sektora. U novije vrijeme, kao što pokazuju podaci iz 2001., prevladavaju tercijarne djelatnosti (45 %), odnosno trgovina, ugostiteljstvo i turizam. Betinjani se danas bave turizmom (iznajmljivanjem kuća, apartmana i natučkim turizmom), ugostiteljstvom i brodogradnjom. Za potrebe kućanstava bave se i ribolovom, uzgojem povrća i maslinarstvom. Budući da je maslinarstvo djelatnost u kojoj aktivno participira većina starijih i mlađih mještana Betine, za potrebe ovog istraživanja korištena je terminologija maslinarstva.

2. TEORIJA DIJALEKTALNIH PROMJENA

Jezična se promjena u dijatopijskim varijetetima manjih jezičnih/govornih zajednica manifestira kao *dijalektalno niveliranje* (engl. *dialect levelling*) ili kao *dijalektalna zamjena* (engl. *dialect shift*). Odustajanje od dijalekta i njegov funkcionalni gubitak u korist nekoga drugoga jezičnog varijeteta nazivamo dijalektalnom zamjenom (Auer, Hinskens i Kerswill 2005: 11). Zbog dijalektalnog niveliranja pojedini dijatopijski varijeteti postaju međusobno sličniji, a dijasistem jednog ili dijela jednog narječja (npr. južnočakavskih dijalekata) postaje homogeniji (Auer, Hinskens i Kerswill 2005: 11)¹. Naime, kao posljedica dugog kontakta s drugim varijetetima dolazi do međusobnog približavanja čakavskih varijeteta, odnosno advergencije ili jednostrane konvergencije. Jednostrana konvergencija ili advergencija podrazumijeva nesimetričan status i razliku u prestižu među varijetetima u kontaktu (usp. Mattheier 1996: 34; Berruto 2005; Kalogjera 2013), a očituje se gubitkom specifičnih, obilježenih, fonetskih ili leksičkih varijanti. Umjesto njih govornici počinju koristiti regionalno poznatije ili pak standardne varijante. Na primjer, u govoru Betine na fonetskoj razini akut se danas u velikom broju primjera, realizira kao dugouzlazni (npr. *sélo, kóza*) i u toj se poziciji naziva kanovački akcent (Lisac 1999: 107; Hraste 1957), a na leksičkoj razini, romanizam *dontrina*, zamijenjen je standardnim *vjeronauk* (Škevin 2016). Ovaj se rad bavi smanjenjem kvantitativne varijabilnosti na leksičkoj razini (Auer, Hinskens i Kerswill 2005: 2) koja nije posljedica samo konvergencije prema regionalnom ili standardnom varijetetu, već je i posljedica društvenih i ekonomskih promjena (usp. Auer, Hinskens i Kerswill 2005: 23–24; Škevin 2016). Jednim od ključnih čimbenika jezične promjene smatra se istaknutost (engl. *salience*) jezičnih, odnosno dijalektalnih varijanti, na kognitivnoj ili perceptivnoj razini (Kerswill i Williams 2002: 81). Među govornicima prisutna je potreba za jezičnim konformizmom, zbog čega se one karakteristike jezika ili dijalekta koje na neki način odstupaju od norme smatraju istaknutima i stigmatiziranim (Hinskens, Auer i Kerswill 2005: 10–11). Pojam istaknutosti kompleksan je i slojevit (Auer, Barden i Grosskopf 1998) jer varijanta koja je istaknuta za jednoga govornika, ne mora biti na isti način percipirana kod/od drugoga govornika. Na primjer, izraz *čupati masline* ‘brati masline sa stabla’ može biti percipiran kao istaknut i smiješan govornicima koji umjesto njega koriste *brati masline*, dok ih

1 Dijalektalno niveliranje ponekad uzrokuje *koineizaciju*, odnosno približavanje međusobno sličnih sustava i stvaranje kompromisnog varijeteta (usp. Hinskens 2001; Kerswill 2002; Berruto i Cerruti 2019) koji se najčešće temelji na nekom dominantnijem, najčešće gradskom, varijetetu poput Splita u Dalmaciji (usp. Žanić 2016).

glagol *čupati* asocira na čupanje neke biljke, u ovom slučaju masline, iz korijena. Stoga govornik može odlučiti konvergirati sa svojim sugovornikom i umjesto izraza *čupati masline* upotrijebiti izraz *brati masline*. Smatra se da istaknute varijante prve nestaju iz dijalekta (Kerswill i Williams 2002; Jutrović 2010), pa je moguće da će nakon nekog vremena izraz *brati masline* zamijeniti izraz *čupati masline*, koji na svojevrsan način odstupa od norme. Je li nešto istaknuto ili nije, ovisi o brojnim subjektivnim i objektivnim čimbenicima, pa za pojedine govornike istaknuto može značiti i stigmatizirano, a za druge upotreba istaknutih elemenata može biti izraz/iskaz identiteta. Istaknutost određenih dijalektalnih oblika samo je jedan od razloga jezične akomodacije koja, dugoročno, odnosno kada takvo jezično ponašanje postane norma, dovodi do jezičnih promjena. Da bi došlo do jezične promjene zbog akomodacije, moraju biti ispunjena tri preduvjeta (Auer i Hinskens 2005: 335–336). Prvi je preduvjet da u komunikaciji u kojoj sudjeluju tradicionalni ili dijalektalni i inovativni (standardni ili regionalno dominantniji) govornik, prvi se prilagođava drugomu. Trenutna akomodacija postaje dugotrajna kada tradicionalni govornici počinju koristiti nove, inovativne oblike i u situacijama u kojima inovativni govornik nije sugovornik, odnosno nije osoba kojoj se tradicionalni govornik obraća. Ti oblici dakle moraju postati dio jezične navike tradicionalnoga govornika. I treći preduvjet podrazumijeva da je došlo do dugotrajne akomodacije, odnosno do dugoročnog izlaganja novom modelu. To se događa kada je govornik dio guste društvene mreže kojoj pripadaju drugi govornici koji će novi model preuzeti i proširiti u govornoj zajednici. Auer i Hinskens (2005: 335–336) smatraju da tek tada možemo govoriti o početku jezične promjene.

Osim dobi govornika, u radu ćemo sagledati i ulogu roda u promjenama betinskoga govora. Poznata su istraživanja koja su pokazala da žene češće koriste gramatičke oblike koji su bliži standardnim oblicima (usp. Trudgill 1972; Chambers i Trudgill 1998; Eckert i McConnell-Ginet 2003; Coates 2007; Coates 2013), da su sklonije uvođenju fonetskih promjena u govor (Labov 2010: 199) i da su promicateljice jezičnih promjena (Labov 2010: 203). Trudgill (1972) i Edwards (2009: 129–130) u svojim istraživanjima zaključuju da se percipirano i stvarno ponašanje muškaraca i žena razlikuju. Naime, Trudgill je utvrdio da muškarci izjavljuju da češće koriste nestandardne oblike nego to uistinu rade, dok je Edwardsovo istraživanje pokazalo da žene češće izjavljuju da koriste standardne oblike nego to uistinu čine. Eckert i McConnell-Ginet (2003) pokazale su da na žene snažno utječu mikrosociolingvistički čimbenici poput komunikacijske situacije. Pa tako, ako se u određenoj govornoj zajednici ili situaciji smatra prestižnijom upotreba standardnih oblika, tada će govornici koristiti te oblike, ali koristit će u jednakoj mjeri i nestandardne ili dijalektalne

oblike ako situacija to od nje zahtijeva i ako se ti oblici u tome trenutku smatraju primjerenijima.

Katalizatorima jezičnih promjena sociolingvisti najčešće smatraju društvene i ekonomske promjene poput migracija, obrazovanja, napuštanja poljoprivrede u korist industrijalizacije (usp. Hinskens, Auer i Kerswill 2005: 34; Skračić 2013: 278), a zatim u korist uslužnih djelatnosti, sklapanje brakova izvan lokalne zajednice, promjenu obiteljske strukture koja se očitovala u prestanku života u proširenoj obitelji od najmanje tri generacije i koja je omogućavala jednostavniji međugeneracijski prijenos dijalekta i prelazak na život u nuklearnoj obitelji (Hinskens, Auer i Kerswill 2005: 32). Sve navedeno izravno ili neizravno utječe na dijatopijske varijetete i na tradicionalne prostore na kojima su ljudi rođeni, na kojima žive i na kojima se simbioza između čovjeka i prostora gradi stoljećima. Na tim se prostorima grade posebni načini razmišljanja i djelovanja, poseban krajobraz i oblici ljudske ekologije koji su karakteristični za te prostore (Zelinsky 1973: 110; vidi i Skračić 2003). Jezik ili lokalni varijetet čimbenik je koji te tradicionalne prostore čini ujedinjenima i jedinstvenima i s pomoću kojeg se ti prostori opisuju i izražavaju. To su prostori koje Lotman (2005) naziva semiotičkim prostorima koji postoje upravo zbog međudjelovanja jezika i kulture. Johnstone (2010) smatra da je danas, zbog sve veće mobilnosti govornika, školovanja, migracija, utjecaja medija, upitno vezivanje dijatopijskih varijeteta za određeni prostor. Međutim, u ovome radu dijatopijskom varijetetu, lokalnom govoru Betine, pristupamo upravo kao dijelu prostora i kulture koji on izražava.

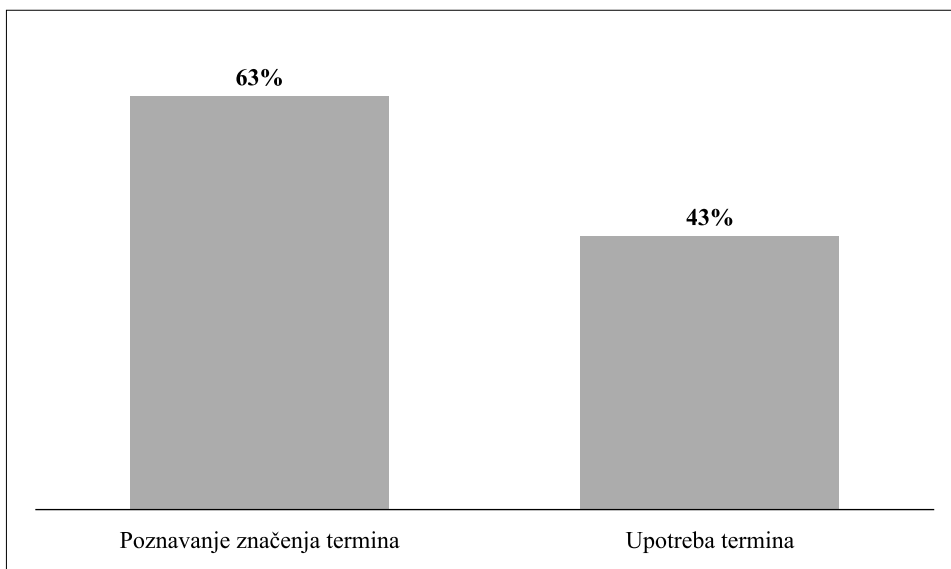
3. CILJ, HIPOTEZA I METODOLOGIJA RADA

Cilj je ovog rada utvrditi promjene kvantitativne varijabilnosti na leksičkoj razini u govoru Betine na primjeru četrdeset osam odabranih termina iz područja maslinarstva. Polazeći od pretpostavke da mlađi govornici koriste manje dijalektalnih varijanti od njihovih starijih sumještana, u radu ćemo razmotriti razloge takva jezičnog ponašanja koje dovodi do dijalektalnih promjena, odnosno razloge zbog kojih govornici koriste ili ne koriste, poznaju ili ne poznaju te leksičke varijante. Leksička građa prikupljena je i potvrđena za vrijeme terenskih istraživanja u Betini. U istraživanju su sudjelovale dvije skupine ispitanika. Prvu je skupinu činilo šest starijih stanovnika i stanovnica Betine rođenih između 1922. i 1955. godine. U vrijeme terenskih istraživanja (od 2008. do 2010.) svi su živjeli u Betini i nisu uopće ili nisu dugo izbivali iz mjesta. Od ove skupine ispitanika prikupljen je korpus leksema koji je činio dio upitnika. Drugu

je skupinu ispitanika činilo devet mladih govornika (4) i govornica (5) rođenih između 1971. i 1992. godine koji žive u Betini. Osam od devet ispitanika najmanje je šest godina živjelo izvan Betine radi školovanja ili radi posla. S ovom skupinom ispitanika istraživanje je provedeno 2021. godine, putem strukturiranih intervjuja i *online* upitnika. U upitnik koji je bio pripremljen za mlađu generaciju ispitanika podjednako su bili uključeni termini hrvatskog i romanskog podrijetla. Iz upitnika su bili isključeni neki općepoznati termini poput termina *uje*, *koščica* i *cvitati*, ili oni koji čine dio hrvatskog standarda, poput *maslina*, *maslinik* i *cvjetati*. Utvrđivanje jezičnih promjena temeljilo se isključivo na kvantitativnom pristupu i analizi semantičke razine, u smislu poznavanja ili nepoznavanja, uporabe ili neuporabe izabranih termina. Analiza fonetske i morfološke razine, koja bi nedvojbeno dala važne i zanimljive rezultate, ovim istraživanjem nije bila obuhvaćena.

4. ANALIZA REZULTATA

Rezultati, koji su slični rezultatima prethodnih sociolingvističkih istraživanja govora Betine (Škevin 2012; 2016a; 2016b), pokazuju da ispitanici poznaju značenje oko 63 % termina, a da upotrebljavaju oko 43 % termina koji su činili dio upitnika (slika 1 i tablica 1).

SLIKA 1. Prikaz odnosa termina čije značenje govornici poznaju i termina koje koriste

TABLICA 1. Prikaz upotrebe termina iz područja maslinarstva

TERMIN	BR. ISPITANIKI KOJI KORISTE TERMIN
<i>makina, torkulati/trkulati, škapulati/škapulivati, važ, čupati masline, kamenica, makina je platila, intrada</i>	9
<i>pašta, resa</i>	8
<i>torku</i>	7
<i>paj, duperati, škajati</i>	6
<i>divjaka, duška, škohuni, molati makinu, murka</i>	5
<i>gurla, ramina, brati masline</i>	4
<i>tisto, palica, škrapati</i>	3
<i>arniž ili varniž, murtarić, obresiti, orkula, baja</i>	2
<i>fraka ili hraka, piščun, koš, hreb, svraga, torba, čupanice, prigambati, beranice</i>	1
<i>mainati, proto, mine, cidnjak, ušur, druvina, pijat, hašin, hagot</i>	0

Rezultate, koji pokazuju da betinski govor prolazi kroz dijalektalne promjene, interpretirat ćemo iz perspektive jezične akomodacije, društvenih i ekonomskih promjena i utjecaja roda na poznavanje i upotrebu termina.

4.1. JEZIČNA AKOMODACIJA

Prije više od dva desetljeća Niedzielski i Giles (1996: 338) zaključili su da je teorija akomodacije ili jezičnog prilagođavanja osnovni teorijski okvir od kojeg bi svi oni koji se bave jezičnim promjenama trebali krenuti. Kada je riječ o terminologiji koja pripada nekom specijaliziranom području poput maslinarstva, teorija jezične akomodacije manje je primjenjiva jer se ispitanici bave maslinarstvom u poznatom okruženju u kojem nemaju potrebu za jezičnom akomodacijom i jer nije dio svakodnevnice upotrebe pa ne možemo očekivati da je govornici na jednak način poznaju i koriste. Međutim, kao što smo objasnili u uvodu, maslinarstvo je djelatnost u kojoj podjednako sudjeluju mlađi i stariji stanovnici Betine. Izdvojili smo nekoliko termina za koje su se ispitanici izjasnili da ih ne bi koristili jer ih smatraju zastarjelima i istaknutima. Radi se o terminima *prigambati* ‘odijeliti čisto ulje od taloga’ i *cidnjak* ‘prvo najbolje ulje’. Značenje glagola *prigambati* poznaje šest ispitanika, ali ga samo jedan koristi, dok termin *cidnjak* poznaju četiri ispitanika, a nijedan ga ispitanik ne koristi. Za termin *obresiti*, čije značenje poznaju svi ispitanici, a koristi ga dvoje ispitanika, ostalih je sedam ispitanika obrazložilo da će radije upotrijebiti

neobilježeni i šire poznati glagol *cvitati* ili standardni *cvjetati*. U korist akomodacije govore nam podaci koje smo dobili za termine *intrada* ‘posjed, imanje’, *makina* ‘preša ili hidraulični tijesak u uljari’ i ‘mjera za količinu prerađenih maslina: oko 300 kg’, *torku* ‘uljara’ i *torkulati* ili *trkulati* ‘raditi ulje u uljari’, a koje svi ispitanici poznaju i koriste (osim termina *torku* koji koristi sedam od devet ispitanika). Radi se o mletacizmima koji se koriste u većini jadranskih govora, pa tako Vinja za *torku* tvrdi da je “raširen od krajnjega juga do slovenskoga u Istri” (JEtI III 267). Upotreba termina na regionalnoj razini objašnjava i njihovu čestu uporabu u govoru Betine. Zanimljiv je odnos upotrebe termina *murka* ‘ostaci ulja, uljni talog’ i *svraga* ‘ulje koje pliva po vodi’. Značenje termina *murka* poznaje sedam ispitanika, a koristi ga pet ispitanika, dok značenje termina *svraga* poznaje troje, a upotrebljava jedan ispitanik. I ovaj rezultat objašnjavamo činjenicom da je *murka* u upotrebi u svim jadranskim govorima (SKOK II 486) što je čini neobilježenom i nekom vrstom norme, za razliku od lokalne *svrage*. U govoru Betine *arniž*, *varniž* -a je ‘talog od ulja koje se dugim stajanjem pokvari’ i ‘užeženo ili pokvareno ulje’. Troje je ispitanika navelo da se radi o ‘posudi za čuvanje ulja’, a Vinja za jadranske govore potvrđuje slično značenje ‘sud, bačva’ (JEtI I 24). Svi mletački idiomi, iz kojih smo lemu vjerojatno preuzeli za *arnaso* također potvrđuju slično značenje ‘posuda, bačva, sud’ (GDDT 37; VDVD 12; BOE 44). Četvero je ispitanika znalo značenje riječi koje se koristi u Betini, od kojih dvoje tvrdi da termin koriste. U kontekstu jezičnih promjena i dugotrajne akomodacije, o kojoj smo pisali u drugome poglavlju, važno je da je troje ispitanika ponudilo značenje koje se koristi na regionalnoj razini. Možda će značenje ‘sud, posuda’ biti preuzeto u betinski govor uslijed dugotrajne akomodacije pod utjecajem drugih jadranskih govora.

4.2. DRUŠTVENE I EKONOMSKE PROMJENE

Iako je obrada maslina i proizvodnja maslinova ulja djelatnost u kojoj još uvijek rado sudjeluju i mlađi i stariji Betinjani, način se obrade maslina i proizvodnje ulja promijenio, a rezultati istraživanja pokazuju da mlađi ispitanici ne sudjeluju u samome procesu prerade ulja. Većina ispitanika ne poznaje značenje i ne upotrebljava upravo tehničke termine poput *fraka* ili *hraka*, *mainati*, *pijat*, *piščun*, *koš* i *torba* kao što prikazuje tablica 2.

TABLICA 2. Prikaz poznavanja značenja i upotrebe tehničkih termina iz područja maslinarstva

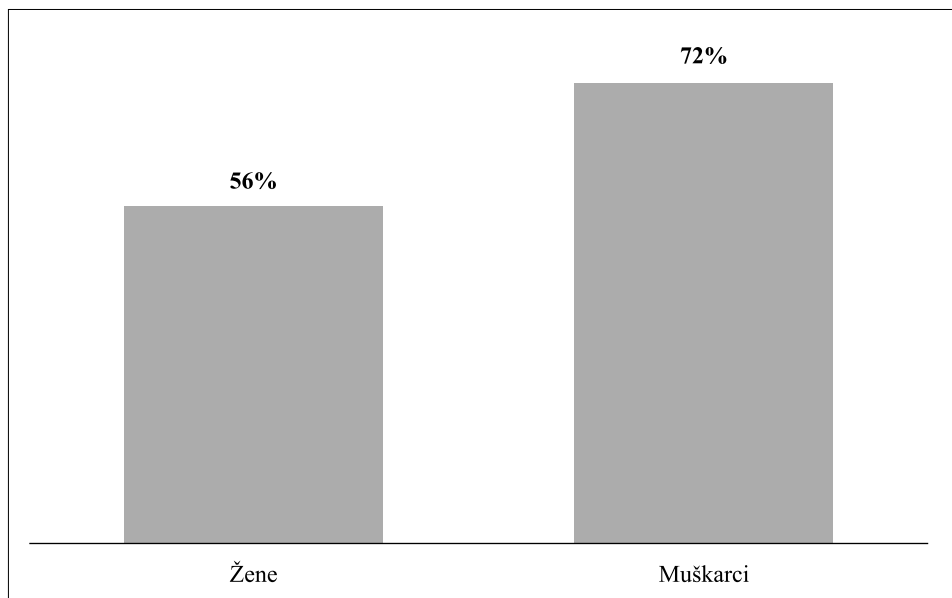
TERMIN	BR. ISPITANIKI KOJI ZNAJU ZNAČENJE	BR. ISPITANIKI KOJI KORISTE TERMIN
<i>fraka</i> ili <i>hraka</i> ‘teški drveni disk koji je služio za potiskivanje torbi s maslinovim tijestom’	3	1
<i>gurla</i> ‘limena cijev kroz koju su se s gornjeg kata uljare gurale masline do mlina u prizemlju’	7	4
<i>mainati</i> ‘(u uljari) prekinuti dotok tekućine u hidrauličnom tijesku za preradu maslina i na taj način završiti cijedenje ulja’	2	0
<i>molati</i> , <i>molivati</i> ‘(po)pustiti, olabaviti’, u izrazu <i>molati makinu</i> ‘zaustaviti makinu da bi se dodale masline u koš’	5	5
<i>pijat</i> ‘metalni disk koji se stavlja u makinu između nekoliko redova torbi’	4	0
<i>piščun</i> ili <i>pištun</i> ‘štap koji služi za pumpanje, nalazi se u cilindru pod pritiskom, čini dio tijeska u uljari’	4	1
<i>proto</i> ‘(pred)radnik u uljari’	4	0
<i>mine</i> ‘naknada u ulju za <i>trkulanje</i> ’. Isto <i>ušur</i> .	2	0
<i>ramina</i> ‘vrsta posude (koristi se u uljari, u nju se iz <i>makine</i> cijedi ulje)’	7	4
<i>koš</i> ‘velika posuda u koju su se stavljale masline’	5	1
<i>paj</i> ‘drveni ispolac za vađenje ulja’	8	6
<i>tisto</i> n ‘samljevene masline’	6	3
<i>torba</i> ‘torba od <i>likovine</i> u koju se stavlja maslinovo tijesto nakon čega se torba stavlja u makinu’	6	1
<i>ušur</i> ‘naknada u ulju za <i>trkulanje</i> ’. Isto <i>mine</i> ’	3	0

Iako manji broj ispitanika poznaje značenje istoznačnica *ušur* i *mine*, nijedan ih ispitanik ne koristi. Razlog su tomu ekonomske i društvene promjene uslijed kojih se prerada ulja više ne plaća u ulju. Slično tumačimo izlazak iz upotrebe istoznačnica

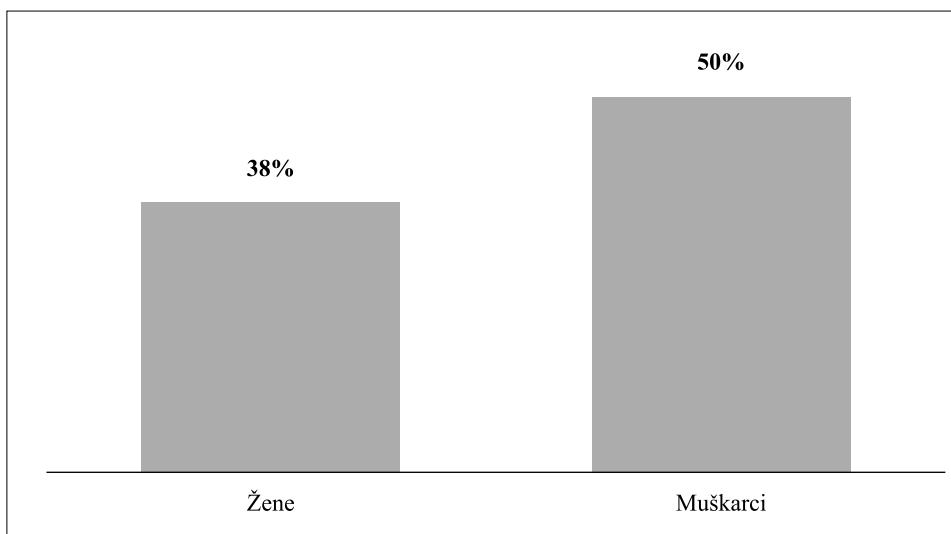
hašin i *hagot* ‘manje *brime*’. Naime, ne postoji više običaj da se prilikom odlaska na *intradu* (do koje je najčešće trebalo putovati *gajetom*, a zatim pješice) prikupi i na leđima ili na *tovaru* prenese manje breme drva ili trave za blago.

4.3. ROD I POZNAVANJE TERMINOLOGIJE MASLINARSTVA

U ovome poglavlju razmatramo utjecaj roda na poznavanje i upotrebu termina iz područja maslinarstva. Obrada rezultata (slike 2 i 3) pokazuje da razlike postoje jer žene poznaju 16 % manje značenja i koriste 12 % manje termina od njihovih muških sumješтана. Potrebno je uzeti u obzir da je u istraživanju sudjelovalo pet žena i četvero muškarca te da je terminologija koja je činila dio upitnika, uzmemo li u obzir tradicionalnu podjelu na rodne uloge, bliža muškarcima nego ženama. Važno je napomenuti da su rad na terenu i prikupljanje korpusa za potrebe prethodno provedena istraživanja (Škevin 2010) pokazali da žene ravnopravno i jednako poznaju terminologiju iz područja maslinarstva, ribolova, pomorstva, imena vjetrova i dr. Da podjela na tradicionalne rodne uloge nije bila primjenjiva na Betinu i Murter kada je riječ o plovidbi *gajetama*, *leutima* i *kaićima* na posjede izvan otoka, tvrdi i Skračić (2003:35) koji ističe važnost uloge žena i djece na brodu za vrijeme plovidbe.

SLIKA 2. Prikaz razlika između žena i muškaraca u poznavanju značenja termina

SLIKA 3. Prikaz razlika između žena i muškaraca u upotrebi termina

Rezultati (slike 2 i 3) pokazuju da muškarci češće koriste nestandardne ili dijalektalne oblike i uklapaju se u zaključke prijašnjih sociolingvističkih istraživanja (Trudgill 1972; Chambers i Trudgill 1998; Eckert i McConnell-Ginet 2003; Edwards 2009; Labov 2010). Budući da je istraživanje provedeno putem strukturiranih intervjua, rezultati se temelje na percepciji govornika o upotrebi termina koji su predmet istraživanja. Neka su istraživanja pokazala (usp. Gilles 1998: 73; Trudgill 1972; Auer, Hinskens i Kerswill 2005: 7; Škevin 2017) da govornici ponekad smatraju da se jezično ponašaju na jedan način, a u stvarnoj se komunikaciji ponašaju na sasvim drugi način. Radi se dakle o njihovoj percepciji vlastitoga jezičnog ponašanja, o njihovu uvjerenju da govore na određeni način, koje Auer i Hinskens (2005: 342) po uzoru na Thakerar, Giles i Cheshire (1982) nazivaju *psihološkom dimenzijom akomodacije*. Nju je potrebno razlikovati od stvarne, *jezične dimenzije*. Da jezično ponašanje i percepcija vlastitog ponašanja ispitanika nekada ne korespondiraju, pokazuju i pojedini primjeri iz ovog istraživanja. Na pitanje je li *duška* muška ili ženska maslina, ispitanik je dao neispravan odgovor, da bi kasnije rekao da ipak koristi tu riječ, iako nije bio siguran u njezino značenje. Sličan je primjer s poznavanjem značenja termina *murtarić* 'kameni sud od litre' čije je značenje ispitanik zamijenio značenjem termina *murtar* 'okrugli kamen u kojem se *orzalo* žito ili tukla *mrta* (*Pistacia lentiscus*) za *tanganje* mreža', da bi kasnije rekao da koristi termin *murtarić* u značenju koje se koristi u maslinarstvu. Ti primjeri pokazuju da se psihološka dimenzija ovih govornika razlikuje od jezične dimenzije akomodacije, odnosno da se njihovo stvarno i percipirano ponašanje poten-

cijalno razlikuju jer u pojedinim slučajevima izjavljuju da koriste nestandardne oblike u čije značenje nisu sigurni.

5. ZAKLJUČAK

Ovo je istraživanje na tragu dosadašnjih sociolingvističkih istraživanja provedenih u Betini. Podaci da 63 % govornika poznaje značenje, a da 43 % koristi termine iz područja maslinarstva nedvojbeno ukazuju na smanjenje kvantitativne varijabilnosti i na dijalektalne promjene na leksičkoj razini u govoru Betine (slika 1). Ne smijemo zanemariti da je osam od devet ispitanika boravilo najmanje šest godina izvan Betine radi školovanja ili radi posla, što ih čini potencijalnim promicateljima jezičnih promjena. Osim toga, rezultati analize pokazali su da ispitanik koji nije živio izvan Betine poznaje 77 % i koristi 71 %, odnosno najveći broj dijalektalnih oblika u svojem jezičnom repertoriju u odnosu na druge ispitanike.

U radu smo ponudili tri moguća razloga zbog kojih mlađi govornici upotrebljavaju oko 57 % manje dijalektalnih varijanti: jezična akomodacija, društvene i ekonomske promjene i rod kao čimbenik promjena. Svaki od navedenih čimbenika, u određenoj mjeri, na neki način utječe na promjene u uporabi istraživanih leksika, a jezična je promjena posljedica kombinacije svih čimbenika. Izostala su objašnjenja neuporabe nekih dijalektalnih varijanti poput *druvinica*, *beranice*, *čupanice* i *hreb* jer dijalektalne promjene i odluku govornika da koriste ili ne određene termine nije uvijek moguće objasniti.

Jezična akomodacija mora zadovoljiti tri uvjeta da bi dovela do jezične promjene. S jedne strane teorija jezične akomodacije teže primjenjiva na leksik maslinarstva, jer pretpostavljamo da će ga govornici rjeđe koristiti u komunikaciji s govornicima drugih varijeteta, a s druge je moguće da se baš unutar uže društvene mreže maslinara šire inovacije i novi modeli tako da se tradicionalni termini (npr. *prigambati*, *cidnjak*, *obresiti*) zamjenjuju manje obilježenim oblicima (npr. *odvojiti ulje od taloga*, *prvo najbolje ulje*, *cvjetati*), što izravno utječe na smanjenje kvantitativne varijabilnosti betinskoga govora u odnosu na druge čakavske govore ili u odnosu na standard. Termine *murka*, *torku*, *torkulati/trkulati* i *intrada* naveli smo kao primjere koji su se očuvali jer su u uporabi na regionalnoj razini. S druge pak strane, rezultati pokazuju da lokalne varijante *svraga* i *arniž* ili *varniž(a)* izlaze iz uporabe.

Dijalektalna promjena kao posljedica društvenih i ekonomskih promjena očituje se u gubitku istoznačnica *ušur* i *mine*, *hagot* i *hašin*, a da govornici manje sudjeluju u procesu prerade ulja vidljivo je u neuporabi tehničkih termina *molati makinu*, *fraka* ili

hraka, pijat i torba (tablica 2).

Rezultati pokazuju da rod možemo smatrati značajnim parametrom u procesu jezičnih promjena i da se žene i muškarci jezično ponašaju, odnosno opisuju svoje ponašanje, u skladu s dosadašnjim istraživanjima koja su se bavila ulogom roda u jezičnim promjenama. Prema rezultatima istraživanja žene poznaju 16 % manje značenja i koriste 12 % manje termina od muškaraca (slike 2 i 3).

Ovo je istraživanje pokazalo da je betinski govor, prestankom upotrebe varijanti *ušur*, *mine*, *arniž/varniž(a)*, *svraga*, *druvina*, *prigambati* i *cidnjak*, smanjio svoju kvantitativnu varijabilnost na leksičkoj razini u odnosu na druge čakavske varijetete (vidi tablicu 1) i da, kao i velika većina hrvatskih priobalnih i otočnih čakavskih govora, prolazi kroz dijalektalne promjene.

LITERATURA

- AUER, Peter i Frans HINSKENS. 2005. "The role of interpersonal accommodation in a theory of language change". *Dialect change. Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press: 335–357.
- AUER, Peter, Birgit BARDEN i Beat GROSSKOPF. 1998. "Subjective and objective parameters determining 'salience' in long-term dialect accommodation". *Journal of Sociolinguistics* 2(2): 163–187.
- AUER, Peter, Frans HINSKENS i Paul KERSWILL. 2005. "The study of dialect convergence and divergence: conceptual and methodological considerations". *Dialect change. Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press: 1–51.
- BERRUTO, Gaetano i Massimo CERRUTI. 2019. *Manuale di sociolinguistica. Nuova Edizione*. Torino: UTET.
- BERRUTO, Gaetano 2005. "Dialect/standard convergence, mixing and models of language contact". *Dialect change. Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press: 81–96.
- BOE = BOERIO, Giuseppe. 1998. *Dizionario del dialetto veneziano*. Firenze: Giunti.
- CHAMBER, Jack i Peter TRUDGILL. 1998. *Dialectology*, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- COATES, Jennifer. 2007. "Gender". *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. London – New York: Routledge Taylor & Francis Group: 62–68.
- COATES, Jennifer. 2013. *Women, men and language*. London: Routledge.

- ČUKA, Anica i Nina LONČAR. 2010. "Otok Murter – prirodne i društvenogeografske značajke". *Toponimija otoka Murtera*. Zadar: Sveučilište u Zadru: 5–31.
- ECKERT, Penelope i Sally McCONNELL-GINET. 2003. *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EDWARDS John. 2009. *Language and Identity: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FILIPI, Goran. 1997. *Betinska brodogradnja – etimologijski rječnik pučkog nazivlja*. Šibenik: Županijski muzej Šibenik.
- GDDT = DORIA, Mario. 1987. *Grande dizionario del dialetto triestino, storico etimologico fraseologico*. Trieste: Edizioni Il Meridiano.
- GILLES, Peter. 1998. "Virtual convergence and dialect levelling in Luxembourgish". *Dialect Levelling and the Standard Varieties in Europe*. *Folia Linguistica* 32, 1–2: 69–82.
- HINSKENS, Frans. 2001. "Koineisation and creole genesis. Remarks on Jeff Siegel's contribution". *Creolisation and Contact*. Amsterdam – Philadelphia: Benjamins: 199–218.
- HRASTE Mate. 1957. "O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj". *Filologija* 1: 59–75.
- JETI III = VINJA, Vojmir. 1998. *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku. Knjiga III*. Zagreb: HAZU – Školska knjiga.
- JOHNSTONE, Barbara. 2010. "Language and Geographical Space". *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Volume 1: Theories and Methods*. Berlin – New York: De Gruyter Mouton: 1–18.
- JUTRONIĆ, Dunja. 2010. *Spliski govor: od vapura do trajekta: po čemu će nas pripoznati*. Split: Naklada Bošković.
- KALOGJERA, Damir. 2013. "Iz terminologije dijalekatskih promjena". *Hrvatski dijalektološki zbornik* 18: 3–10.
- KERSWILL, Paul i Ann WILLIAMS. 2002. "'Salience' as an explanatory factor in language change: evidence from dialect levelling in urban England". *Language change: the interplay of internal, external and extra-linguistic factors*. Berlin: Mouton de Gruyter: 81–110.
- KERSWILL, Paul. 2003. "Koineization and Accommodation". *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford: Blackwell: 669–702.
- LABOV, William. 2010. *Principles of Linguistic Change 3. Cognitive and Cultural Factors*. Oxford: Blackwell.
- LISAC, Josip. 1999. "Mjesto murter skog govora u čakavskom narječju". *Mogućnosti* 1–3: 107–111.
- LISAC, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden

marketing – Tehnička knjiga.

LOTMAN, Jurij Mihajlovich. 2005. "On the semiosphere". *Sign System Studies*. 33.1. <http://www-1.ut.ee/SOSE/sss/Lotman331.pdf>.

MATTHEIER, Klaus 1996. "Varietät Konvergenz. Ueberlegungen zu einem Baustein einer Theorie der Sprachvariation". *Convergence and Divergence of Dialects in Europe. Sociolinguistica* 10: 31–52.

NIEDZIELSKI, Nancy i Howard GILES. 1996. "Linguistic accommodation". *Kontaktlinguistik – Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung* 1(1): 332–342.

RGM = JURAGA, Edo. 2010. *Rječnik govora otoka Murtera*. Murter: Ogranak Matice hrvatske – Šibenik: Županijski muzej.

SKOK III = SKOK, Petar. 1971-1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: JAZU.

SKOK, Petar. 1950. *Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima*. Zagreb: Jadranski Institut JAZU.

SKRAČIĆ Vladimir. 2003. "Kurnaska gajeta – sveti brod". *Čakavska rič* XXXI(1–2): 33–51.

SKRAČIĆ, Vladimir. 2013. "Otočani na malim otocima danas". *Migracijske i etničke teme* 29(2): 277–293. <https://doi.org/10.11567/met.29.2.7>.

ŠKEVIN, Ivana. 2010. *Etimološka i leksikološka obradba posuđenica romanskog podrijetla u govoru mjesta Betine na otoku Murteru*. Doktorski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru.

ŠKEVIN, Ivana. 2012. "Između arhaičnog (romanskog) i standardnog (hrvatskog) jezičnog elementa: koineizacija otočnih varijeteta". *Aktualna istraživanja u primijenjenoj lingvistici. Zbornik radova s 25. međunarodnog skupa HDPL-a održanog 12-14. svibnja 2011. u Osijeku*. Osijek: HDPL: 171–184.

ŠKEVIN, Ivana. 2013. "Koineizacija iz semiotičkoga kuta, primjer betinskoga semiotičkog prostora". *Fluminensia: časopis za filološka istraživanja* 25(1): 167–180.

ŠKEVIN, Ivana. 2016a. "Između primarnog i sekundarnog znakovnog sustava: procesi signifikacije i dinamika promjena crkvene semiosfere u Betini". *Jezikoslovlje* 17(3): 617–642.

ŠKEVIN, Ivana. 2016b. "Dialect levelling and changes in semiotic space". *The future of dialects. Selected Papers from Methods in Dialectology XV*. (Language Variation 1). Berlin: Language Science Press: 281–304.

ŠKEVIN, Ivana. 2017. "Variation in Croatian: The verbal behavior of rural speakers in an urban speech community". *Language Variation – European Perspectives VI*: 215–233.

THAKERAR, Jitendra N., Howard GILES i Jenny CHESHIRE. 1982. "Psychological and lin-

guistic parameters of speech accommodation theory”. *Advances in the Social Psychology of Language*. Cambridge: Cambridge University Press: 205–255.

TRUDGILL, Peter. 1972. “Sex, Covert Prestige and Linguistic Change in the Urban British English of Norwich”. *Language in Society* 1(2): 179–195.

URL 1: “Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, Popis 2001.”. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. URL: https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2001/popis/h01_01_01/h01_01_01_zup15-4545.html (pristup 29. srpnja 2021.).

URL 2: “Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, Popis 2001.”. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. URL: https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_01/h01_01_01_zup15_4545.html (pristup 29. srpnja 2011.).

VDVD = MIOTTO, Luigi. 1991. *Il vocabolario del dialetto veneto-dalmata*. Trieste: Edizione Lint.

ZELINSKY, Wilbur. 1973. *The Cultural Geography of the United States*. Englewood Cliffs. New Jersey: Prentice-Hall.

ŽANIĆ, Ivo. 2016. *Jezična republika. Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba*. Zagreb: Jesenski i Turk.

GLOSAR

arniž, varniž -a *m* ‘talog od ulja koje se dugim stajanjem pokvari’, ‘užeženo ili pokvareno ulje’

bāja *ž* ‘manja drvena posuda, dolje užeg, gore šireg oboda, nalik *mastaču*, ali manja i bez ručica, služi za namakanje maslina u moru, za taloženje ulja i sl.’

bėranice *ž mn* ‘plodovi masline koje su pale sa stabla i kupe se s tla’

brāti *nesvrš* ‘kupiti masline s poda’

cīdnjak *m* ‘prvo, najbolje ulje’

čūpanice *ž mn* ‘plodovi maslina koje se беру sa stabla’

čūpati *nesvrš* ‘brati masline sa stabla’

divjāka *ž* ‘divlja maslina’

drūvina *ž* ‘samo meso ili pupa masline’

duperāti *nesvrš* ‘upotrebljavati, trošiti’ i

duperān *prid* ‘istrošen’

dūška *ž* ‘muška maslina’

frāka *ž* ili **hrāka** *ž* ‘teški drveni disk koji je služio za potiskivanje torbi s maslinovim tijestom’

gūrla *ž* ‘limena cijev kroz koju su se s gornjeg kata uljare gurale masline do mlina u prizemlju’

hagõt *m* ‘manje *brime*’

hašīn *m* ‘manje *brime*’

hrėb *m* ‘staro, šuplje stablo masline’

inrāda *ž* ‘posjed, imanje’

kāmenica *ž* ‘velika kamena posuda za ulje’

kōš *m* ‘velika posuda u koju su se stavljale masline’

maināti *svrš* ‘(u uljari) prekinuti dotok tekućine u hidrauličnom tijesku za preradu maslina i na taj način završiti cijeđenje ulja’

makīna *ž* ‘preša ili hidraulični tijesak u uljari’ i ‘mjera za količinu prerađenih maslina: oko 300 kg’

minē *m* ‘naknada u ulju za *torkulanje*’

molāti *svrš*, **molīvāti** *nesvrš* ‘(po)pustiti, olabaviti’, u izrazu **molāti makīnu** ‘zaustaviti *makinu* da bi se dodale masline u koš’

mūrka *ž* ‘ostatci ulja, uljni talog’

murtarić *m* ‘manji kameni sud do litre’

obrėsiti *svrš* ‘cvjetati (za maslinu)’

orkūla *ž* ‘ženska maslina, oblica’

pāj *m* ‘drveni ispolac za vađenje ulja’

pālīca *ž* ‘maslina 5 – 6 godina’

pāšta *ž* ‘ostatci maslina nakon prerade u uljari’

pijāt *m* ‘metalni disk koji se stavlja u *makinu* između nekoliko redova torbi’

piščūn *m* ili **pištūn** *m* ‘štap koji služi za pumpanje, nalazi se u cilindru pod pritiskom, čini dio tijeska u uljari’

plātiti *svrš* u izrazu: *makina je dōbro plātīla*

prigambāti *svrš* ‘odijeliti čisto ulje od taloga’

prôto *m* ‘(pred)radnik u uljari’
ramîna *ž* ‘vrsta posude (koristi se u uljari, u nju se iz *makine* cijedi ulje)’
resâ *ž* ‘cvijet (pupoljak) masline’
svrâga *ž* ‘ulje koje pliva po vodi’
škajâti *nesvrš* ‘čistiti zemlju od kamenja i bacati na *gomîlu* sve nepotrebno kamenje’ kao i njegova perfektivna varijanta *iškajâti* *svrš*
škapulâti *svrš*, *škapulivati* *nesvrš* ‘isprazniti posudu s uljem ili s vinom do zadnje kapi i sl.’, ‘spasiti’
škohûni *m mn* ‘vrsta obuće za kopanje’

škrâpati *nesvrš* ‘očistiti zemlju *lašuničem*’
tîsto *s* ‘samljevene masline’
tôrba *ž* ‘torba od *lîkovine* u koju se stavlja maslinovo tijesto nakon čega se *torba* stavlja u *makinu*’
tôrku *m* ‘uljara’
torkulâti, *trkulâti* *nesvrš* ‘raditi ulje ili vino u *torkulu*’
ušûr *m* ‘naknada u ulju za *torkulanje*’
 Isto *minê*
vâž *m* ‘otvorena okrugla posuda (u koju se prelijevalo ulje iz *ramine*)’, ‘okrugla posuda različitih veličina i dimenzija’

**DIALECT CHANGE IN THE CROATIAN-ČAKAVIAN VARIETY OF BETINA.
THE CASE OF OLIVE GROWING TERMINOLOGY**

IVANA ŠKEVIN RAJKO

SUMMARY

The paper aims to determine change in quantitative variability at the lexical level in the Croatian-Čakavian Variety of Betina on the island of Murter using the example of forty – eight selected terms from the field of olive growing terminology. Starting from the assumption that younger speakers use fewer dialectal variants than their older peers, we consider three reasons of the dialect change: language accommodation, social and economic changes, and gender as a factor of change. The field study consisted of structured interviews with respondents from two generations of speakers. The lexical corpus was collected from six older respondents, and then the knowledge of the meaning and use of the term was verified among nine younger respondents. The results show that 63 % of speakers knew the meaning and that 43 % used the terms from the field of olive growing, which indicates a decrease in the quantitative variability and dialect change at the lexical level in Betina's variety.

KEYWORDS:

Betina, dialect change, olive growing terminology, social changes, economic changes, language accommodation, gender

